

DOMOV A SVĚT

A. J. Liehm

Před čtrnácti lety se pár českých intelektuálů pokusilo veřejně oslovit skutečnou situaci a skutečné problémy související s existencí české kultury v politickém kontextu roku 1967. Jejich vystoupení nebylo ani předem koordinované, ani předem připravené, jak se domnívali představitelé politické moci, kteří se je pak pokusili umlčet. Nebylo však ani závěrečnou ofenzívou na cestě k Pražskému jaru, jak občas soudí někteří historikové nedávno uplynulého období. Daleko spíš šlo o improvizovaný, bezprostředními okolnostmi vyvolaný a v tom smyslu tudíž jistě neadekvátní pokus vyslovit v poslední chvíli, co se vyslovit dá, než se na dlouho možnost takového projevu zcela uzavře. Pražské jaro se zdálo tehdy v červnu 1967 dál než kdykoli v uplynulých šesti letech – stejně jako v březnu či dubnu 1968 mnohým připadalo, že bude trvat věčně.

Ti, kteří tenkrát promluvili, nebyli nezbytně jediní, kteří měli kuráž, a tím méně jediní, kteří mluvili předtím a potom. Dělicí čára vedla jinudy. Mlčeli například, nebo skoro, a zcela záměrně, Václav Havel i Josef Škvorecký, abych jmenoval jenom dva nejreprezentativnější, jejichž mlčení bylo nejnápadnější. Mlčeli, protože je dosavadní zkušenost jejich života přesvědčila, že pro autonomii kultury a umění je lépe, když se její nejlepší zastánci příliš nepletou do politických sporů s mocí a uvnitř moci. Ti, co mluvili, byli vesměs členové strany, vychovaní v tradici – velké české tradici – politizace kultury, se vším, co s tím v různých kontextech souviselo, od Havlíčka (a ostatně dávno před ním) po, řekněme, Vaculíka. Jedni tak viděli příležitost k osvobození kultury a politiky, druzí naopak věřili, že přes kulturu lze, alespoň v Čechách, měnit politiku. Kdo měl tenkrát pravdu? Obojí, a nikdo. Ti, co mluvili, možná nakonec mimoděk uspíšili příchod Pražského jara, ale ani nevyvolali, ani nezabránili jeho tragickému konci. A ti, co mlčeli, jakbysmet. Historie i tak krátká, jako je historie čtrnácti let, jenom potvrdila, že mezi nimi už tenkrát existovalo rovnítko, otevírající dveře nejrůznějším možnostem. Včetně té, že Václav Havel se možná bude stále víc měnit ve znamenitého politického esejistu a člověka veskrze politického, zatímco třeba Ivan Klíma bude doufat, že jistá míra politické zdrženlivosti poskytne větší možnosti tvorby. Přitom oba zůstali stejní, stejně integrální a poctiví ve svých činech i jejich pohnutkách.

Znovu a znovu vzpomínám na to, jak se nás asi tucet sešlo na Sáza-
vě u Pavla Kohouta někdy na začátku jara 1968. Polovička jako delegovaní
zástupci bezpartijních členů Svazu spisovatelů, polovička jako delegovaní
zástupci komunistů – členů Svazu. Šlo tehdy o to, jak připravit pátý sjezd
spisovatelů, který udělá konec institucionálnímu spojení kultury s politi-
kou, přemění svaz ve volné sdružení tvůrců, zlikviduje privilegia s člen-
stvem spojená (včetně Dobříše) a tak odstraní jednu z anomálií a pověr-
minulosti. Kohout rád organizuje, a tak navrhl, aby si bezpartijní sedli na
jednu a partajní na druhou stranu místnosti. Znali jsme se všichni zblízka,
žili jsme tak či onak vedle sebe bezmála čtvrt století, a právě proto neza-
pomenu do smrti na scénu, která následovala, na kratičkou, několikavte-
řinovou komedii plnou omylů, kdy si přítomní navzájem přistrkovali židle,
v nejistotě, kdo je tu za koho. Nejedna z nás zjistil teprve tehdy ke svému
překvapení, že ten, koho dávno považoval za partajního, jím nikdy nebyl,
a naopak, že ten či onen nekomunista nebo antikomunista je člen strany.

Tenhle kratičký příběh z dávné minulosti mi nejde z mysli, kdykoli
uvažuji o situaci české kultury (a pochopitelně české politiky, ale ta za to
většinou nestojí) doma a v exilu. Společně prožitá šedesátá léta smazala
spoustu rozdílů a zbořila spoustu přehrad, jež se zdály nesmazatelné
a nepobořitelné ještě krátce předtím. Ta změna šla, jak vidíme, až tak
daleko, že lidé patřící ke stejnému okruhu ztratili zájem o to, co se kdysi
zdálo základním rozdílem, a měli nakonec potíže se vzájemnou identi-
fikací. V exilu je situace jiná. Přehrady, nedůvěra, nenávisti trvají, ba
dokonce se prohlubují, lidé vám snadněji řeknou kdo byl kdo, než kdo je
kdo, znají daleko lépe jeho kádrový materiál než jeho práci za, řekněme,
posledního čtvrt století (to podle věku, s prominutím). Odpověď na otáz-
ku, proč je tomu tak, je velice prostá. Situace v zemi, tehdy, ale i dnes,
v dobách lepších i horších, je situace živá, která je v neustálém pohybu.
Čas tu hojí rány, překonává emoce, likviduje předsudky – a samozřejmě
působí a vyvolává nové. Situace exilu je většinou ve vztahu k zemi za
námi naopak mrtvá, nehybná. Staré rány se nehojí, ale bolí stále víc,
emoce se nepřekonávají, nýbrž dráždí, předsudky sílí. Neseme prostě
v sobě zemi, situaci, z níž jsme odešli, a většinou nemáme dost představi-
vosti či nezávislosti, abychom sami sebe dokázali neustále korigovat zemí
živou a její neznehynělou a stále proměnlivou zkušeností.

To není česká specifika. Dobře jsem si tohle všechno uvědomil a le-
dacos pochopil, když někdy na začátku sedmdesátých let navštívil New
York švédský král a v Brooklynu američtí Norové, většinou už z třetí
generace, s prapory a transparenty demonstrovali proti jeho příjezdu. Ne-
dlouho poté navštívil norský král Minnesotu a dostalo se mu podobného

přijetí od skupin potomků švédských imigrantů. Všichni víme, že v Norsku či ve Švédsku si lze něco podobného dnes těžko představit. Ale jenom tak lze pochopit, proč ti nejlepší, nejintegrálnější, namnoze prokazatelně od kolébky nejnekomunističtější a k různým generacím patřící představitelé české literatury a kultury doma naprosto nechápou, proč se někteří představitelé české kultury v exilu (výslovně tu nemíním představitele české policie) vrhají na Pavla Kohouta. Nejde mi o Kohouta jako osobnost, na kterou, jako na každého z nás, může mít každý svůj názor. Jde mi o symptom, velice příznačný pro jeden z problémů, o nichž diskutujeme, a který se jmenuje vztah mezi českou kulturou doma a českou kulturou v exilu.

Nebude asi problém shodnout se na tom, že nechceme dělat dělítko mezi kulturou doma a kulturou v exilu a hrát tak hru těch, kteří dnes z cizí vůle v Čechách vládnu. Budeme asi zajedno, že česká kultura jako celek je ve své mnohosti jenom jedna a že kritériem pro její hodnocení je její kvalita, její přínos světové kultuře, právě tak jako kultuře české. A přece se to snadněji říká než dělá. Před časem se měnila formule jednoho exilového časopisu a vznikla myšlenka monotematických čísel redigovaných různými lidmi. Byl jsem dotázán, zda bych jedno či víc takových čísel nepřipravil, a já navrhl jedno na téma Kundera, druhé na téma Škvorecký. A na tom jsme ztroskotali, protože proč Kunderu, máme přece dost dobrých spisovatelů »exilových« a nemusíme se utíkat k těm, co teprve nedávno, nebo dokonce třeba vůbec ne.

Přitom všichni víme, že těžiště české kultury, její existence, jejího života, je a zůstane doma, že tam se rozhodne zápas o její bytí a nebytí, o její světovost či provinčnost, o její hodnotu či pahodnotu. Exilová kultura je vždycky jenom dočasná, přechodná, doplňující. Jejím logickým cílem musí být splynutí s novým kontextem, jehož jedinou alternativou je kulturní, etnické ghetto se svou nevyhnutelnou provinčností (jeho význam pro život, pro existenci komunit i jednotlivců je obrovský, ale to je především otázka psychologická a sociologická). Úkol exilu v kulturní oblasti spočívá především ve vztahu k domovu, je berlí, která musí co nejlíp nahradit dočasně ztracenou schopnost, protézu, která má umožnit ostatnímu živému organismu maximálně normální fungování. Jak? Přirozeně tím, že se budeme i dál ze všech sil pokoušet zprostředkovat maximálně plynulou výměnu mezi domovem a světem. Oběma směry. Směrem domů to znamená, že musíme maximálně překročit sami sebe, nevydávat svou exilovou perspektivu, a žádnou z nich, za jedinou, nýbrž umožnit těm doma přístup k maximu informací, textů, materiálů nejrůznějšího druhu a myšlenkové provenience, s tím, že je budou sami hodnotit, přebírat,

komentovat a přetvářet v impulsy pro svou vlastní práci tak, jak se jim budou jevit v kontextu, ve kterém žijí a z něhož jejich tvorba vzniká. To není vždycky snadné a Pavel Tigrid by mohl vyprávět, nač narazil, když právě tohle začal kdysi dávno provádět v praxi. Ohlas z domova však do dnes svědčí, jak je právě toho třeba jako kyslíku ve vyčerpaném ovzduší. A jak je naopak neužitečné a doma nepochopitelné, pokoušíme-li se tam přenášet perspektivu našich ghatt a jejich problémy.

Směrem ven jsou věci jen zdánlivě prostší. Většina exilových časopisů a publikací se obrací právě do ghetta a poskytuje tak jenom problematickou příležitost těm, kteří doma a z domova oslovují především svou situaci. O překážkách, na které tu navíc narážíme, jsem se už zmínil. Ale jsou jiné, až trochu komické. Například předsudek, zakořeněný hloub, než by se zdálo, že jazyk, čeština, doma degeneruje, upadá, a exilová kultura má a může být strážcem národního jazyka. To je ovšem katastrofální omyl. Tuto stráž pochopitelně nechrání ani Rudé právo, ani pražský rozhlas či televize, ale drží ji ti, kteří doma, v jejím přirozeném kontextu, vytvářejí českou literaturu dneška i zítřka, i když ji v tuto chvíli publikují jenom ve strojopisech nebo v zahraničí. – Měli bychom přemýšlet o tom, zda mezi exilovými časopisy neexistují už dnes – kromě těch, které to už dělají – i další takové, které by bylo možné dát alespoň z podstatné části k dispozici těm doma, a v této podobě jim pak vracet, co se tak těžko dělá a udržuje při životě v podmínkách samizdatu, jak o tom svědčí případ Spektra a dalších neperiodických periodik, jež se zrodila a chřadla v posledních letech. Konkrétně moje otázka zní, zda je možné v oblasti periodik v daleko větší míře dělat to, co už po léta příkladně dělají hlavní exilová nakladatelství. Takovým způsobem, a přes toto síto, by se patrně lépe vybíraly a umísťovaly texty v zahraničních časopisech neexilových, normálních. Myslím si prostě, že při rozumné úvaze by se už dnes našla řada způsobů, jak dát víc místa pro publikaci běžné domácí produkci, která by ovšem musela mít pocit, že není mistrovaná, že má nad věcmi kontrolu, že jde o časopisy, které domácí autoři alespoň plnoprávně spoluredigují.

Zároveň je přitom myslím na čase začít uvažovat v rozměrech, které nejsou jenom rozměry bezprostřední přítomnosti. Vstoupili jsme definitivně do elektronického věku. Videodesky se začínají už na trhu tlačit na videokazety, televizní vysílání přes družice je otázkou blízké budoucnosti. A tady se otevře další obrovské pole pro onu dvoustrannou podporu domácí kultuře. Lze mi namítnout, že v tomto ohledu už dávno existují rozhlasové stanice. Ty však zatím neudělaly mnoho pro to, aby se staly nejen nedocenitelným zdrojem informací pro domov, ale i tribunou domá-

cí kultury. Víím stejně jako vy o překážkách, které stojí a stály v cestě. Ale myslím si, že bychom měli nějak společně začít pracovat na jejich překonání, na redefinici možností rozhlasových vysílání v češtině jako kolportéra původní české tvorby. Vlastovky takové aktivity se obvykle objevují v tzv. krizových situacích, jaká třeba vznikla kolem Václava Havla a vedla k odvysílání jeho aktovek. Ale odtud je ještě daleko k tomu, aby hlavní zdroje českého vysílání v zahraničí začaly být v Čechách považovány za důležitého šířitele tvorby doma vznikající, s myšlenkou na něhož se třeba i píše. Tady patrně bude třeba začít, abychom mohli dojít k televizi přes družice a k elektronickým programům. Jejich miniaturizace je zase jen otázkou několika dalších let, a to opět změní celou situaci v neprospěch kontrolorů a cenzorů.

To je tedy ta berle, ta umělá noha, o které jsem se už zmínil. Jsem přesvědčen, že s její pomocí lze nakonec ještě daleko rozšířit možnost, kterou považuji za normální, to jest existenci české paralelní kultury v překladech a uvnitř kultury světové. K té to totiž nakonec všechno míří. Intelektuální emigrace daleko starší a zkušenější, než jsou postupné emigrace české od konce třicátých let, to svou zkušeností potvrzují: ruská, polská, svým způsobem maďarská, ale také třeba kdysi německá, donedávna španělská, z novějších řecká, ze zámořských zejména latinskoamerická. Podíváme-li se na jejich historii jenom od poloviny minulého století, uvidíme, že třeba Poláci, od Mickiewicze po Milosze, Rusové od Turgeněva po Hercena (nebo je to naopak?), nikdy neztratili živé organické spojení s domovem a činili jej kritériem své zahraniční tvorby. Polská Kultura v Paříži, dědic tradice a možností, o jakých se nám nezdá, nepomohla vytvořit významnou polskou literaturu mimo Polsko, ale sehrála obrovskou roli v tom, že se nepodařilo udusit polskou kulturu doma – i když třeba v posledních letech se jejím hlavním šířitelem stal v Polsku redigovaný a v Londýně vycházející *Zapis*. A co Němci (myslím na emigraci z roku tři- a třicátého), Španělé, Řekové, Latinoameričané? Skoro bez výjimky zůstali autory domácími i v obdobích nejtvrdsích diktatur, a z toho nakonec vyrostla jejich světovost. Conradové a ještě spíš Nabokovové budou vždycky výjimkou. Všechny národní kultury, které mají v tomhle směru daleko starší tradici než my, už dávno proto nemyslí na to, kde to či ono dílo jejich národní kultury vzniklo. V Čechách je to ještě problém, protože my tuhle tradici nemáme, naše kultura vznikala doma, nebo nanejvýš na návštěvě. Že se dnes lidé, kteří nemají s národní kulturou pranic společného, pokoušejí vést i v oblasti umění a kultury jakousi geografickou, ideologickou či politickou dělící čáru mezi tady a tam, nás ani nevzrušuje ani neovlivňuje. Jak kdosi v Praze napsal v jiné souvislosti, nemělo by

nám to stát ani za ten čas, který ztratíme tím, že na to či na ně vůbec pomyslíme. Česká kultura je jenom jedna, bez ohledu na to, kde v tuto chvíli bydlí její tvůrci. A jako taková má jenom dvojí volbu: stát se součástí kultury světové, doma nebo v exilu; nebo být lokální, provinciální, v cizině nebo doma, na tom houby sejde. Koneckonců, každý za sebe se musí rozhodnout, jakými kritérii si přeje být měřen. Ovšem k tomu, aby se potenciálně světové dílo stalo světovým, nestačí bohužel to, že vzniklo (i když v elektronickém věku je i tohle větší problém než ve světě rukopisů a knihtisku). Často se ptám, co by bylo bývalo bylo, kdyby se Joyce byl narodil jako Bulhar, nebo kdyby si Irové byli uchovali vlastní spisovný jazyk jako hlavní nástroj kulturní komunikace. Malé národy to v tomto směru mají vždycky těžké, a pokud se octnou v situaci, jako je česká situace dnes, je to ještě mnohem těžší. A tady je naše další odpovědnost, poslání, úkol i povinnost: Dělat pro českou kulturu to, co pro ni dělal kdysi náš velký krajan Max Brod. To jest pomáhat všemu, co si právem činí nárok na světovost, k uznání této světovosti. Víím dobře, že skoro každý z přítomných v tomto směru něco vykonal a právě teď koná. Mluvím o tom proto, abychom si všichni připomněli, že jsme teprve na začátku dlouhé cesty, která pro ty mladší bude delší než pro lidi třeba mé generace. Protože v té integraci domova se světem, doma vznikající a v zahraničí často z nevyhnutí pokračující české kultury s kulturou světovou, je jediná záruka, že to všechno nebude nadarmo a že to, co je dnes, budou dějiny znát jenom jako trapnou epizodu.

*

Zabýval jsem se tak obšírně některými konkrétními aspekty našeho dnešního problému, protože si myslím, že přes ně vede cesta k lepšímu pochopení situace obecné. V listopadu minulého roku mluvil Milan Kundera ve Filadelfii o tom, jak česká literatura ze složitých příčin vsadila před víc než půldruhým stoletím na svou světovost, i o tom, jak nakonec paradoxně v posledních krajně nepříznivých třiceti letech podala a podává jeden ze svých nejlepších výkonů. (Schematizují, protože všichni ten text znají nebo mohou znát.) Známý americký literární časopis *New York Review of Books* Kunderův text otiskl jako článek, a aby věci zjednodušil, změnil titul ze *Sázka české literatury* na *Česká sázka*. To mělo ten normální důsledek, že se z Londýna ozval rozhořčený čtenář českého původu, který si to s Kunderou rozdál a poučil ho o tom, že by pro Čechy bylo daleko lepší, kdyby se naučili bojovat a měli pořádnou armádu, než se oháněli literáty a knížkami, jmenovitě Haškem, který natropil v národě takovou spoušť. Na tom komickém nedorozumění je nakonec nejzajímavější ta poslední část, která – jako už tolikrát předtím

– činí opilce Haška a jeho revmatického Švejka odpovědnými za pohromy českého národa.

Tady samozřejmě není třeba připomínat, jako to žertem udělal Kundera ve své odpovědi, že paní Bovaryová není odpovědná za nevěru žen. Ale spolu s tím, co jsem předtím řekl o Joyceovi či o Brodovi, to doplňuje složitý obraz národní kultury a její světovosti.

Co je česká kultura, co je česká kulturní tradice? Odpověď na tu otázku je patrně v tom, že jako každá kultura, jako každá kulturní tradice, je i ta naše definovatelná především svou různorodostí, mnohostí svých tváří a svých kořenů. A přece je tu rozdíl oproti nejedné ze světových kultur. Kultury velkých celků, které trvaly tisíciletí, protože byly svým způsobem soběstačné, kultury mladé, jimž sotva rostou první vousy na bradě, ale i některé kultury vázané na nepočtené komunity, leč po většinu své historie izolované – ty všechny jsou jaksi homogennější a snadněji definovatelné. Jak však definovat, nebo – skromněji – charakterizovat kulturu malého národa v srdci Evropy, kudy v posledních dvou tisících letech prošly snad všechny kulturní vlivy, co jich napočítáš? Uznáváme-li s Bossuetem, že kultura začíná tam, kde končí paměť, víme, že česká kulturní tradice je i cyrilometodějská i svatováclavská, husitská i barokní, katolická, protestantská i osvěcenská, nacionalistická i kosmopolitní, že jsou v ní patrně nejen silné vlivy slovanské, ale i německé a francouzské, že je na věky poznamenána symbiózou, pro kterou máme jenom jediné slovo, »böhmisch«, že impuls českému protestantismu přišel z Anglie, že česká moderní státnost se rodila do jisté míry v Americe, že anglosaské myšlení silně ovlivnilo české myšlení dvacátého století, že židovská kultura pražská a vídeňská nezůstaly bez ohlasu v Čechách... atakdále atakdále, myslím, že tady může každý ještě dost dlouho pokračovat po svém. Samozřejmě, takové průsečíky kulturních vlivů najdeme i jinde. Paradox české historie, s dopadem na kulturní historii, je v tom, že tu prakticky nikdy neexistovala jedna vrstva, která by tyto vlivy absorbovala a výlučně zprostředkovala nebo si přivlastnila. Od středověku byly Čechy oblastí rozporných a hluboce otřesených politických a společenských struktur, a kulturní vlivy se tu rozlévaly jako voda, pronikající do pórů a skulin vědomí nejpodivuhodnějšími způsoby a často současně v různých vrstvách. Samozřejmě že je to víc pravda řekněme od konce osmnáctého století. Mám však pocit, že to ze zmíněných důvodů bylo pravda i dřív, vlastně už od chvíle, kdy se Čechy staly nakrátko rozmezím východního a západního křesťanství.

Toto množství kulturních jmenovatelů, které se česká kultura po svém snažila vždycky převést na jediného jmenovatele vlastního – naštěstí

bez pronikavého úspěchu – hraje zvláštní roli v historických okamžicích, jako je dnešní. Kdykoli byla totiž česká kultura vystavena mohutnému tlaku zvenčí, který ji měl plně přizpůsobit a podržít jednomu kulturnímu vlivu – k tomu patří i odebrání víry či jazyka – utekla se vždycky do své mnohočetnosti, do pevnosti všech těch alternativ, jež ji formovaly, a tak tenhle nápor přečkala. Souvislost s dneškem je nápadná, ale já bych rád závěry z toho vyplývající ještě na chvíli odložil a celou věc trochu zproblematizoval.

Když Kundera na IV. sjezdu spisovatelů připomněl Schauera, pobouřil mnohé skoro stejně jako kdysi Schauer sám. Na jazyk nám nesahejte, na tohle jsme jaksí zvlášť citliví. Já už mnoho let, ještě dávno v Praze, myslím na Čechy ne jenom v souvislosti s Němci (bez toho se soudný Čech neobejde), ale v souvislosti s národem, který je nám tak velice vzdálený a v tolika ohledech strašně blízký (včetně fyzického kraje, ve kterém žije). Myslím jedním dechem na Čechy a na Iry. Jazyk, kterým se v Irsku odjakživa mluvilo, odolával po staletí. Pak přišla bramborová katastrofa, hladomor vyhubil čtvrtinu obyvatelstva, další čtvrtina odešla za moře, a ve chvíli, kdy se v Čechách definitivně rozhodl zápas o český spisovný jazyk jako základ národní existence a kultury, irský spisovný jazyk prakticky zmizel. A nedlouho potom, v době, kdy česká literatura sklízela plody národního obrození, prožívala své nové obrození i literatura irská. Jenže to už byla literatura psaná anglicky. A to mluvím jen o těch, kteří psali, alespoň tehdy, v Irsku. O velkém hnutí kolem Abbey Theater, k němuž patřili nejen dramatikové Synge a O'Casey, ale i básník Yeats, Lady Gregory a tolik dalších.

Nejsem si zdaleka jistý morálkou toho příběhu, který mě jako Čecha nepřestává vzrušovat a pokoušet. Anglicky psaná irská literatura neztratila ve dvacátém století nic ze své irskosti, a stala se právem literaturou světovou, zatímco literatura v »eire« je dnes v podstatě provinční folklór. To, co navzdory staletému anglickému tlaku uchovalo původnost irské kultury – keltská tradice a hluboce zakořeněné katolické křesťanství (jehož bylo Irsko hlavním strážcem v raném středověku) – nestačilo k záchraně jazyka. Ztráta jazyka však vůbec neznamenala zánik vlastní kultury, v leckterém ohledu právě naopak.

My jsme si jazyk uchovali, chcete-li vzkřísili, oživil, což mělo a má velký a doslova osudový význam, ale zároveň to ledacos zkomplikovalo. Příčina je patrně v tom, že jsme měli k dispozici slovanské zázemí, zatímco Irům něco podobného chybělo, když i ve Skotsku i ve Walesu původní keltské jazyky ustoupily angličtině. Ale já si navíc myslím, že ta nesmírná různost vstřebaných, integrovaných a v Čechách přetvářených

kulturních vlivů, jež se navzájem relativizovaly, sehrála i tady svou roli. Že v době, kdy keltská tradice byla v podstatě mrtvá, katolictví jako jediný, i když mohutný kulturní pilíř nestačilo k obraně jazyka, protože s ním nebylo spjaté na život a na smrt. Jakkoli je irská katolická tradice hluboká a kulturně bohatá, mohla pokračovat i po ztrátě jazyka, s níž se nakonec v podstatě smířil i irský katolický nacionalismus. V Čechách naopak jedna z velkých kulturních tradic spojovala Písmo a náboženství s jazykem, z té tradice pak vyrostl jeden z proudů české historiografie, a tak dále. Paradox té situace je v tom, že na českém kulturním a jazykovém obrození měl tak obrovskou zásluhu jmenovitě nižší katolický klérus, který se namnoze stal strážcem jazyka čtenářů kralické bible. V tom je, podle mého, jeden z klíčů k tajemství české kultury, na kterou teď myslím v nejširším smyslu slova. Vlažní protestanti, vlašští katolíci, vlašští Češi i vlašští Rakušané, vlašští Slované, v tak mnohém spíš podobní svým západním či jižním neslovanským sousedům, a mnoho dalších rysů, jež s tím tak či onak souvisejí – to nejsou pro mne vady na kráse, nedostatky či chyby národního charakteru. To je národní charakter, jak se za dlouhá staletí vytvořil v tom průsečíku dějin a kultur, z nichž žádná tu nemá celistvý smysl, žádná se nestala základní ideologií, každá byla okamžitě relativizovaná, a s ní i dějiny i jejich čtení. Proto je Hašek tak monumentální postava české kultury, jejíž význam neustále vzrůstá. Proto je v ní tak důležitá postava Čapkova, i když zdaleka ne tak základní. Proto Češi tak samozřejmě uvažují o Kafkovi jako o svém spisovateli. A mohli bychom jít dál, do výtvarného umění, do hudby, kam chcete. A všude bychom zjistili, že charakteristickým rysem českého umění je právě jeho mnohotvárnost, mnohočetnost, orientace na tolik tradic současně, takže se žádná nemůže stát tradicí převažující. Tak se na tom geografickém místě ta kultura a ten charakter vytvářely, a tak také přezívaly. To nebylo a není čísi rozhodnutí, to česká historie ve své vlastní složitě nesmyslnosti nás všechny, takové, jací jsme, dovedla až na konec dvacátého století, a dá-li pánbůh provede ještě nejedním stoletím, jež patrně budou následovat.

To, že se česká kultura stala v uplynulých třiceti letech hlavním kolbištěm obranného reflexu českého organismu proti dalšímu typu kultury, který má do něj být násilně transplantován, není nic tak příliš nového. Kultura, či spíš civilizace, která nás má zahltit, je jako vždycky daleko homogennější, artikulovanější, vyhraněnější, a rozsahem svého zázemí také zdánlivě silnější. Ale v tom je právě její slabost, jakmile se jednou dostala na české území. Tam ji totiž okamžitě začíná rozežírat tradice daleko starší a daleko silnější, tradice neexistence jediné tradice,

jediného proudu, jediného dominujícího čtení. A jako je právě tahle koexistence mnoha perspektiv a jejich vzájemná relativizace největší hodnotou, největší originalitou české kultury, je i jejím nejlepší strážcem a obráncem proti každému pokusu o absolutizaci, ať už ve jménu čehokoli.

Nemyslím si, že jsem tu objevil cosi nového. Jde mi spíš o to, abychom, aspoň jako houf, přestali přesprátiš hloubat, jestli je to dobře nebo špatně, a pokusili se uznat, že to tak je. A že ta česká zkušenost, z níž se zrodil český charakter, a z obou pak česká kultura, neopakuje, ale přidává cosi velice původního – já neříkám, že vždycky pěkného nebo povznášejícího, ale o to nejde – k dimenzím prozkoumaným jinými kulturami, k různocnění člověka a jeho historie ve světovém měřítku.

Tak jsem se oklikou dostal zase k začátku, a tím také ke konci. V té mnohosti a v té relativizaci všeho, v té základní neúctě k čemukoli, v té věčné demystifikaci je zdroj mého optimismu, jak pokud jde o budoucnost české kultury, tak o českou budoucnost jako takovou. Jak ukazuje irský příklad i česká zkušenost – česká státnost tu není vždycky nejspolehlivějším kritériem. Malé kulturní celky v sousedství obrů žijí a přežívají všelijak. Kdyby měly žít a přežívat – řekněme pro příklad – jenom idejemi, z nichž se zrodily, tak by tu namnoze už dávno nebyly. Konfrontace českého a irského příkladu pak ukazuje přítomnost či absenci takové vůdčí centrální ideje, jsou si v dlouhodobé perspektivě rovné, že plus a minus se tu vyrovnávají, nebo ruší.

Patříme k velice různým tendencím a trendům české kultury a české civilizace a jako takoví jsme patrně jejím docela typickým obrazem. Naše situace lidí, kteří se octli mimo půdu, na které se tyhle rozdílly slévají v organický celek, není snadná. Uměřenost, tolerance, civilizovanost českého exilu je často předmětem závistivého obdivu těch, kteří, přicházejíce z jiných kultur a z jiných civilizací, sdílejí stejný osud. Kdykoli ta slova uznání slyšíme, všichni se asi vždycky trochu usmíváme. Přitom je na tom, zaplatpánbůh, i kus pravdy, což zase souvisí s tím, co jsem tu říkal. Chápeme myslím svůj úděl jako povinnost služby české kultuře v její těžké a tak důležité chvíli. Služby české kultuře ve všech jejích projevech a podobách, jež se jenom zdánlivě vylučují, kdežto ve skutečnosti splývají v cosi těžko pojmenovatelného, co je právě její podstatou.

(Listy /Řím/ 11, 1981, č. 6, listopad, s. 46–50)